

**Az orenburgi expedíciók gyűjtése:
Johann Gottlieb Georgi mordvin szóanyaga (1776)**

MATICSÁK Sándor

Debreceni Egyetem
maticsak.sandor@arts.unideb.hu

I. Péter orosz cár¹ fontosnak tartotta a keletre és délre terjeszkedő birodalom megismerését, ennek érdekében expedíciókat küldött az addig ismeretlen tájak növény- és állatvilágnak, valamint a térség etnikai viszonyainak feltérképezésére. Az első pionír egy fiatal német orvos, Daniel Gottlieb Messerschmidt volt, aki 1719 és 1727 között gyűjtött Szibériában. Lényegesen nagyobb szabású volt az ún. első szibériai expedíció (1725–1729), amelyet a dán Vitus Bering vezetett. Céljuk az Ázsia és Amerika közötti átjáró felkutatása volt.

Péter halála után utódai (Anna cárnő, 1730–40 és Erzsébet cárnő, 1741–62) folytatták a nagy előd munkáját. 1733-ban a Péter által 1724-ben alapított Akadémia szervezésében, hatalmas pénzügyi támogatással nyolc expedíció indult útnak. Ezek közül hét Észak-Oroszország partvidékét térképezte fel, nagy megpróbáltatások közepette, a hetedik részleg a Burjátöld és az Ohotszki-tenger közötti szárazföldi összeköttetést kereste, míg a nyolcadik, az „akadémikusok expedíciója”, G. F. Müller, majd J. E. Fischer vezetésével hatalmas néprajzi, történelmi, természettudományi és nyelvi anyagot gyűjtött.

Ez a gyűjtőmunka a finnugrisztika számára is felbecsülhetetlen értékű: Fischer kéziratban maradt szibériai szótára, a *Vocabularium Sibiricum* 40 nyelven tartalmaz szóanyagot (nyelvenként mintegy 300 szót), köztük 13 uráli nyelv is szerepel. Fischer javarészt elődje, Müller gyűjtését dolgozta fel, aki 1733-ban Kazanyban egy nyolcnyelvű szójegyzéket is szerkesztett, nyelvenként szintén több mint 300 szóval (részletesebben ld. Gulya 1965; Katona – Klima – Maticsák 2018, Maticsák 2016; Winkler 1997, 2014).

¹ 1672-ben született. Társuralkodóként 1682 és 1696 között, egyeduralkodóként haláláig, 1725-ig ült a trónon.

Az orenburgi expedíciók

II. Katalin cárnő² szintén nagymértékben támogatta az országot feltérképező expedíciókat. Az akadémia 1768-ban újabb nagyszabású felderítőutat szervezett, s ennek érdekében számos – javarészt német származású – természettudóst³ csábított Oroszországba.

Az új kezdeményezés eredetileg egy ritka csillagászati esemény kapcsán jött létre. 1769-ben a Vénusz áthaladt a Nap előtt, ez lehetővé tette a Nap és Föld közti távolság kiszámítását. A pontos méréshez az volt szükséges, hogy a tudósok a Föld minél távolabbi pontjain próbálják megfigyelni a Vénusz mozgását. Világszerte 77 expedíciót szerveztek.⁴

Oroszországban hat csoportot indítottak útnak. Méréseket végeztek a Kola-félszigeten, Murmanszkban, Orszkban, Orenburgban, Gurjevben⁵ és Jakutskban. A csillagászati expedíciók mellett azonban az akadémia egy másik nagyszabású programot is elindított, melynek célja nem az égi, hanem a földi jelenségek vizsgálata volt. Céljuk Oroszország földrajzának, növény- és állatvilágának feltérképezése volt. Ez a vállalkozás hivatalosan a Nagy akadémiai expedíció nevet viselte, de a közvélemény inkább Orenburgi expedícióként ismerte. Ez az elnevezés nem pontos, mert az öt részlegre tagolt felfedezőút közül három az orenburgi, kettő az asztrahanyi expedíció nevet kapta. És azért is pontatlan, mert a felfedezők lényegesen messzebbre is eljutottak: keleten Szibériáig, a Bajkál-tóig, északon a Fehér-tengerig, délnyugaton a Kaukázusig.

Minden csoport elviekben ugyanúgy épült fel. A vezetőn kívül helyet kapott benne egy rajzoló, egy preparátor, egy vadász és néhány fiatal hallgató az akadémiáról (akik közül nem egy később maga is akadémikus lett).

Az első (orenburgi) részleget – és egyben magát az egész expedíciót – a berlini származású természettudós, Peter Simon Pallas⁶ vezette, aki ekkor

² 1729-ben született, 1762 és 1796 között uralkodott.

³ „A felfedezők természettudósként indultak el, de etnográfusokként tértek haza” [Путешественники отправлялись в экспедицию натуралистами, а возвращались этнографами] (Golovnyov – Kisszer 2015: 69).

⁴ Ennek az eseménynek másik, ismertebb finnugor tudománytörténeti vonatkozása Sajnovics János és Hell Miksa vardői expedíciója.

⁵ Mai neve Atirau (Атырау), város Nyugat-Kazahsztánban, az Urál folyó Kaszpi-tengeri torkolatánál. A város 1992-ig viselte a Gurjev kereskedőcsalád nevét.

⁶ P. S. Pallas (1741–1811) zoológus és botanikus. Halléban és Göttingenben tanult, Leidenben doktorált. 1766-ban nevezték ki a pétervári akadémia professzorának. 1739–94-ben tanulmányutat tett Dél-Oroszországban. Fontos műve az Oroszország növényzetét rendszerező *Flora Rossica* és az állatvilágot leíró *Zoographica Rosso-Asiatica*. Emel-

mindössze 27 éves volt.⁷ A csoport 1768 és 1774 között nagy utat járt be. Az első évben Penza érintésével Szimbirszkig jutottak, 1769-ben az Alsó-Volga vidéket térképezték fel (Szamara, Orenburg), majd Baskíria, Jekatyerinburg, Tobolszk következett. 1771-ben Nyugat-Szibériát járták be (Tyumeny, Omszk, Altaj, Barnaul, Tomszk, Krasnojarszk). 1772-ben Kelet-Szibériában gyűjtöttek (Irkutszk, Szelenga, Minuszinszk), majd 1773-ban hazaindultak (Cseljabinszk, Csuvas- és Baskírföld, Kazany, Szamara, Asztrahany és Caricin⁸). Végül 1774-ben értek haza Pétervárra.

A második (orenburgi) részleg vezetője Ivan Ivanovics Lepjohin volt.⁹ 1768-ban ők is Szimbirszkig értek el, 1769-ben felkeresték Szaratovot, Caricint, Asztrahanyt és Orenburgot. A következő esztendőben a Dél-Urálban dolgoztak, majd 1771-ben Szolikamszk, Velikij Usztyug és Arhangelszk következett. 1772-ben a Fehér-tenger vidékét járták be, majd 1773-ban Pszkov, Szmolenszk, Vityebszk és Riga térségében gyűjtöttek.

A harmadik (asztrahanyi) részleget Samuel Gottlieb Gmelinre¹⁰ bízta. Ők az első évben Voronyezsig jutottak, majd 1769 folyamán az Alsó-Volga vidékén, Asztrahany környékén gyűjtöttek. 1770-ben a Kaszpi-tenger nyugati oldalát térképezték fel (Gyerbent, Baku), 1771-ben visszatértek Asztrahanyba. 1772–1773-ban a Kaszpi-tenger keleti oldalán haladtak. Gmelin 1774-ben az egyik dagesztáni kán fogságába esett, és itt is halt meg.

A negyedik (asztrahanyi) részleget Johann Anton Gildenstedt vezette.¹¹ Az első évben Novgorod és az Ilmeny-tó vidékén gyűjtöttek, Moszkváig jutottak el. 1769-ben az Alsó-Volga vidékét járták be (Tambov, Voronyezs, Caricin, Asztrahany). A rákövetkező években a Kaukázusban dolgoztak, 1774-

lett számos alapvető botanikai és zoológiai munkát adott közre. Nyelvészeti szempontból legfontosabb műve 200 nyelvű szótára, a *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa. Сравнительные словари всех языков и наречий* (1786–87).

⁷ A pétervári akadémia pártolta a fiatalokat: Müller 1733-ban 28 évesen indult nagy gyűjtőújtjára.

⁸ A későbbi Sztálingrád (1925 és 1961 között); ma Volgográd.

⁹ I. I. Lepjohin (1740–1802) a Pétervári Akadémián, majd Strassbourban tanult orvostudományt. 1767-ben adjunktussá, 1771-ben akadémikussá nevezték ki. 1774-ben a botanikus kert vezetője lett. A gyógynövények első jelentős orosz szakértője. Később részt vett az orosz nagyszótár készítésében is. Fő műve a négykötetes naplója (*Дневные записки путешествия*, 1771–1805), amelyben úti tapasztalait összegezte.

¹⁰ S. G. Gmelin (1744–1774) Tübingenben tanult, 1764-ben szerzett orvosi diplomát, 1766-ban költözött Pétervárra. Az 1733–43-as expedícióban részt vett I. G. Gmelin rokona.

¹¹ Gildenstedt (1745–1781) Rigában született, Berlinben tanult, az Odera-menti Frankfurtban lett orvos. 1768-ban költözött Pétervárra, 1769-ben adjunktussá, 1771-ben akadémikussá nevezték ki.

ben értek a Don torkolatáig, az Azovi-tengerhez, majd Poltaván és Kijeven keresztül haza.

Az ötödik (orenburgi) részleg vezetője a svéd származású Johann Peter Falk (Falck) volt.¹² A csoport 1768-ban Moszkva, Tver és Kolomna érintésével Penza vidékéig jutott. A következő év állomásai: Szaratov, Középső-Don, Volga, Caricin, majd 1770–1771-ben Asztrahany és Orenburg következett. 1772-ben Dél-Szibériában kutattak, felkeresték Barnault, Tomszkot, Tobolszkot, Tyumenyt, Jekatyerinburgot. 1773-ban visszatértek a Volgához, Asztrahanyba, majd észak felé indulva Kazanyba. Itt a depresszióval küzdő Falk öngyilkos lett, J. G. Georgi lépett a helyére. Falk gyűjtését szintén Georgi rendezte később sajtó alá. (Az expedíciókról: Gnucseva 1940: 95–108; 1946: 9–102; Kisszer 2016: 53–60; Kozlov 2001; Lukina 1965; Noszkova 2007: 1103–1106; Safranovszkaja 1973: 255–262; Sirokova – Alekszandrov-szkaja 2019: 269–281; Szokolov – Parnyesz 1987: 118–127; Trutnyev 1992: 74–86.)

Az expedíciók hatalmas anyagot gyűjtöttek. Feltérképezték Oroszország jelentős részének növény- és állatvilágát, sok új fajt felfedezve, rendszerezve. Számos földrajzi, geológiai, meteorológiai megfigyelést tettek. A természeti környezet mellett nagy figyelmet fordítottak a humán világra is: rengeteg információt szereztek az útba ejtett települések lakosságáról, szokásairól, életmódjukról, a távoli területek kultúrájáról – és ami számunkra különösen fontos: egy kevés nyelvi anyagot is gyűjtöttek. A felfedezők tapasztalataikról naplókban, útleírásokban számoltak be, emellett igen jelentős rendszerező munkák is születtek. Az expedíciók eredményeit Európa tudományos világa is hamar megismerte, Pallas és munkatársai útleírását például 1794-ben Párizsban és Edinburghban is kiadták.

Mindhárom orenburgi expedíció (Pallas, Lepjohin, Falk és Georgi) áthaladt a Középső-Volga-vidéken, ahol finnugor – többek között mordvin – néprajzi és nyelvi anyagot is gyűjtöttek. Az expedicionisták javarészt hallás után jegyezték le az idegen nyelvi adatokat, amelyek egy része ma már nem él, illetve csak bizonyos nyelvjárásokban fordulnak elő. Pallas útleírásában 83 mordvin szót közölt. Lepjohin négykötetes naplójában 34 mordvin szót és három rövidebb szöveget is közreadott, szövegeiben összesen 55 mordvin lexéma található. Falk 55 szót jegyzett le, Georgi szövegeiben 23 mordvin közszó és nyolc tulajdonnév található. A szóanyagokat a 18. századi

¹² Falk (1727–1774) Uppsalában tanult orvostudományt és botanikát, Linné tanítványa volt. 1762-ben doktorált, majd egy év múlva Pétervárra került, ahol botanikát tanított, és a fűvészkert felügyelője volt. 1765-ben nevezték ki professzorrá.

mordvin írásbeliséget kutató A. P. Feoktyisztoz fél évszázaddal ezelőtti munkáiban röviden bemutatta orosz nyelven (Feoktyisztoz 1963: 23–35; 1971: 19–22; 1976: 25–37, 41–42). Lepjohin szövegeiről jómagam tettem közzé hosszabb elemzést magyarul (Maticsák 2012: 57–71) és angolul (Maticsák 2017: 63–78). Az alábbiakban Georgi mordvin anyagát mutatom be részletebben, felhasználva az interneten eredeti formájukban elérhető forrásokat is.

J. G. Georgi élete és munkássága

Johann Gottlieb Georgi¹³ (1729–1802) egy Wachholzhausen¹⁴ nevű településen született Pomerániában, Greifenberg járásban. Apja lelkész volt. Az egyetemet Uppsalában végezte, ahol az orvostudomány mellett kémiát és ásványtant is tanult. Tanárainak egyike Linné volt. Orvostudományi címet szerzett, és szülőhazájába visszatérve gyógyszerészként kezdett dolgozni. Egyes források szerint 1768-ban, mások szerint 1770-ben kapott meghívást a Szentpétervári Akadémiára.

Georgi négy éven át dolgozott az orenburgi expedícióban. 1770-ben Moszkván keresztül Asztrahanyba utazott, majd az év júliusában Falk csoportjához. A részleg ekkor és a következő évben az asztrahanyi, az orenburgi és a tobolszki kormányzóságban gyűjtött, a telet Orenburgban töltötték. Georgi gyakran indult egyedül hosszú gyűjtőutakra, így jutott el például a mai Kazahsztán területén fekvő Uralszkba és a Középső-Urálban lévő Iszety folyó környékére. Georgi Falkékkal 1771-ben Baskírföldön, Omszkban, a barabinói sztyeppén, Barnaulban és az Altaj-hegyvidéken dolgozott.

Georgit 1772 februárjában átvezényelték Pallas csapatába, Krasznojarszkba, ahonnan a soknemzetiségű Irkutszkba mentek. Pallas – aki rendkívül nagyra értékelte Georgi tudását, felkészültségét¹⁵ – innen továbbküldte munkatársát a Bajkálhoz. Itt megrajzolta a tó térképét, felderítette a környék növény- és állatvilágát, megismerkedett a tunguz és burját lakossággal. Eljutott az Angara és a Szelenga folyókig, valamint a mai Burját Köztársaságig és az orosz–kínai–mongol határvidéken található dauriai bányákig.

¹³ Oroszul Иван Иванович Георги néven is ismeretes.

¹⁴ Ma Konarzewo, Lengyelországban (<http://finnugor.elte.hu/?q=georgi>). A térség a II. világháború után Lengyelországhoz került.

¹⁵ „Georgi úr a legnagyobb dicséretre szolgált rá; nincs kifogásom az ilyen útítárs ellen, hiszen még arra is ismét lehetőséget kaptam, hogy a tudományról beszélgethessek” [Господин Георги заслуживает самой высокой похвалы; я был бы не прочь и сам иметь такого компаньона, ведь я опять получил возможность говорить о науке] (idézi: Golovnyov – Kisszer 2015: 65).

Georgi 1773-ban indult vissza Irkutszkból. Krasnojarszkban ismét csatlakozott Pallasékhoz, aztán továbbment Tobolszkba, Jekatyerinburgba, majd Ufán, Orenburgon, Uralszkon, Szaratovon és Caricinen át Asztrahanyba. Itt töltötte a telet, majd a következő év január végén elindult a Volgán felfelé. Caricin, Szaratov, Szizrany, Szamara, Szimbirszk voltak útjának fő állomásai, majd március végén ért Kazanyba. Itt lett öngyilkos Falk 1774. március 31-én, s az ő vezető szerepét vette át Georgi. Június elsején ért Kozmogyemjanszkba, majd pár nap múlva Nyizsnyij Novgorodba. Itt két hetet töltött, majd június 20-án hazaindult Moszkván át Szentpétervárra, ahova 1774 szeptemberében érkezett meg.

Hazatérve előbb 1776-ban adjunktussá, majd 1783-ban akadémiussá választották, s kinevezték a kémiai tudományok professzorává. Szibériai útjáról 371 ásványt hazaszállítva ő tette le a későbbi szentpétervári ásványtani múzeum alapjait.

1775-ben adta ki úti jegyzeteit.¹⁶ Az első kötet tartalmazza a Bajkál-tó első részletes térképét és a vidék növény- és állatvilágának bemutatását. A második rész útjának leírása Irkutszktól Jekatyerinburgon át Szentpétervárig.

Georgi néprajzi megfigyeléseket is végzett, s elkészítette Oroszország népeinek első részletes leírását. A hetvennégy illusztrációt tartalmazó hatalmas munka 1776 és 1780 között jelent meg németül¹⁷ és oroszul is.¹⁸ A kor szokásainak megfelelően a mű címe hosszú és informatív, magyar fordításban: 'Az Orosz Államban élő összes népek leírása: életmód, vallás, szokások, lakás, viselet és más jellegzetességek'.

Az első rész a „finn népek” (azaz a finnugorok) leírása. A második részben a tatár (azaz törökségi) népekkel foglalkozik, a harmadikban a szamojéd, mandzsu és kelet-szibériai tatár népeket írja le, a negyediket pedig a mongolok, örmények, grúzok, németek és lengyelek bemutatásának szenteli. Georgi összesen 80 nép rendszerezett etnográfiai leírását adta közre. Az egyes népek bemutatása során igyekezett ugyanazt a felépítést követni: lakóterület, eredet,

¹⁶ *Bemerkungen einer Reise im Russischen Reich im Jahre 1772–1774* [Észrevételek az Orosz Birodalomban 1772–74 között tett utazásról]. St. Petersburg.

¹⁷ *Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidung und übrigen Merkwürdigkeiten*. St. Petersburg. A második kiadás 1772-ben látott napvilágot Lipcsében.

¹⁸ *Описание всех в Российском государстве обитающих народов, также их житейских обрядов, вер, обыкновений, жилищ, одежд и прочих достопамятностей*. Санкт-Петербург, 1776–77. Második kiadás: 1799. Modern kiadása 2007-ben jelent meg Moszkvában.

külső jegyek, nyelv, lakáskörülmények, ruházat, erkölcs, étkezés, szokások, vallás.

Georgi 1785 és 1787 között kiadta Falk feljegyzéseit németül.¹⁹

1790-ben jelentette meg Szentpétervár részletes leírását, a maga műfajában az első ilyen jellegű könyvek egyikét.²⁰

1797–1802 között Königsbergben látott napvilágot hatalmas, kilenc kötetes, gazdagon illusztrált munkája, az orosz birodalom földrajzi-fizikai és természettörténeti leírása.²¹ (Georgi utazásairól és tudományos munkáiról: Golovnyov – Kisszer 2015: 65–66, Kisszer 2016: 57–59, Sirokova – Alekszandrovszkaja 2019: 275–276, Shirokova – Sobisevich 2015.)

Georgi a mordvinokról

Georgi nagy műve, a *Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs* első része a finnugor népek leírása. Szerepelnek benne a lappok, finnek, inkerik, lettek,²² észtek, lívek, cseremiszek, csuvasok,²³ mordvinok, votjákok, vogulok és osztjákok. A mordvinokról szóló híradás a német verzió 46–51. oldalán, az orosz kiadás 49–54. oldalán található. Georgi, mint korábban említettem, 1774 januárjában indult el Asztrahanyból a Volgán felfelé. Június elején érkezett Nyizsnyij Novgorod körzetébe, itt felkeresett néhány mordvinok lakta települést is.²⁴

Georgi leírása elején betájolja a mordvinok lakóhelyét: a Nyizsnyij Novgorod-i, a Kazanyi és kisebb részt az Orenburgi Kormányzóságban lagnak. Megjegyzi, hogy sokáig tatár fennhatóság alatt éltek. A Moksza és az Oka mentén élő moksák és Volga-menti erzák mellé felveszi a kis létszámú

¹⁹ *Beiträge zur topographischen Kenntniss des Russischen Reichs I–III.* [Adalékok az Orosz Birodalom topográfiai ismereteihez.]

²⁰ *Versuch einer Beschreibung der Russisch Kaiserlichen Residentstadt* [Kísérlet az orosz cári főváros leírására]. St. Petersburg. Második kiadás: Riga, 1793. Oroszul: *Описание российско-императорского столичного города Санкт-Петербурга и достопримечательностей в окрестностях оного, с планом 1794–1796.* Санкт-Петербург, 1794. Modern kiadás: Санкт-Петербург, 1996.

²¹ *Geographisch-physikalische und Naturhistorische Beschreibung des Russischen Reiches.*

²² A letteket (és a litvánokat) Georgi egyfajta finn–szláv keveréknépességnek tartotta.

²³ A csuvasokat a 19. század második feléig a finnugorok közé sorolták.

²⁴ Volgai útvjáról részletesen beszámol úti jegyzetében (*Bemerkungen*, 781–859. oldal). Itt röviden ír a mordvinokról is (857–859), ennek hosszabb változatát publikálta a *Beschreibung*-ban.

karatájokat is,²⁵ akik néhány kazanyi faluban laknak. Nyelvük finn (= finn-ugor) eredetű, de tatár hatással.²⁶ Az erzát és a moksát két külön nyelvnek tartja.²⁷

A mordvinok külseje inkább az oroszokéhoz hasonlít, semmint a csuvasokéhoz vagy a cseremiszekéhez. Hajuk szőke és egyenes, szakálluk ritkás, arcuk szikár, a nők között csak ritkán fordulnak elő szépek – írja Georgi. Földműveléssel foglalkoznak, kis falvakban élnek, kunyhóikat előszeretettel építik az erdőbe.

Georgi a továbbiakban részletesen leírja a férfiak és a nők ruházatát, az erza és moksa viseletek különbségeit. Szól a házassági előírásokról, a születésről (a nők a fürdőben szülnek) és a temetkezési szokásokról (a sírnál pirogot esznek és sört isznak). Ma már – írja – a mordvin nép nagy része keresztény, de azért nem áll tőlük távol a pogány hitvilág sem. Georgi összefoglalása végén felsorolja a mordvinok pogány isteneit és ünnepeit.

A szövegben öt nagy, egész oldalas, igényes, nagy részletességgel megrajzolt illusztráció is szerepel a mordvin lányok és asszonyok népviseletéről.

Georgi mordvin szóanyaga

A német szövegben összesen 23 mordvin közszó és nyolc tulajdonnév található: *atä, atschuskoi, initschi, jurtschasche, kar, master, osks, paas ~ pas, panar, panga, paschangi, pilks, poick, purgini, siä, siurlack, skei, tet, tschi, utscha, waln ~ wel, wergaß, zifks*, illetve *Betkub, Kasai, Lopai, Lumsur, Racksa, Schindu, Trena, Tschidas* (az orosz verzióból tíz szó hiányzik; az orosz fordítás néhol erősen eltér az eredetitől).

Georgi mordvin szóanyagát az eredeti német nyelvű kötet alapján mutatom be, de megadom az orosz fordítás adatait is. A mondat(töredék) utáni szám a forrás oldalszámát jelzi. Ezt követően a mordvin szó szótári előfordulásait közlöm: a) Damaszkín püspök 1785-ös erza szójegyzéke, orosz jelentéssel (Dam.); b) Heikki Paasonennek a 19–20. század fordulóján gyűjtött nagyszótári anyaga, német és orosz jelentéssel (MdWb); c) a mai erza–orosz (ERV), erza–finn (ESS) és erza–magyar (EMSz) szótár; d) a mai moksa–orosz (MRV), moksa–finn (MSS) és moksa–magyar (JJ) szótár (a bibliográ-

²⁵ *Die Karatajen sind ein dritter, aber nur so kleiner Stam.* – A karatájok eltatárosodott moksák, településeik ma a Tatár Köztársasághoz tartoznak. A 20. század közepén még mintegy ezren lehettek, ma már csak száz fő tartja magát karatájnak.

²⁶ *Ihre Sprache, die wie sie selbst finnischer Ursprung ist, hat vieles aus der Tatarischen.*

²⁷ *Der Ersanische und Moksanische Dialekt war so verschieden, daß man zwei besondere Sprachen zu hören glaubte.*

fiai adatok az irodalomjegyzékben). Paasonen és Juhász a mordvin anyagot latin betűkkel jegyezte le, a többi szótár cirill betűs.

- (1) *Sie tragen kurze leinen Hosen (Poick)*. (48. oldal) 'Rövid vászonnadrágot (*poick*) hordanak.' (Az orosz fordításban: *пойкь*, 51. oldal.)

EM *poïks* 'штаны / Hosen' (MdWb 1747);

E *понкст* 'штаны' (ERV 499), 'housut' (ESS 126), 'nadrág' (EMSz 294);

M *понкст* 'брюки, штаны' (MRV 514), 'housut' (MSS 145), *poïkst* 'nadrág' (JJ 127).

A szó mai alakja többes számban áll. A plurale tantum a páros ruhadarabok megnevezése esetén az oroszban (és több más indoeurópai nyelvben) általános, a jelenség átszüremkedett a mordvinba is,²⁸ Paasonen azonban még egyes számban adatolta e szót. A *poïks(t)* minden bizonnyal a *ponda* 'test' származéka (**ponda-ks* > **pont-ks*). Feoktyisztoz (1976: 51) szerint a *pojks* alak *j*-je talán az Alatir környéki nyelvjáráásokban megfigyelhető *v ~ η ~ j* történeti váltakozással magyarázható, *poïks ~ pojks*, vö. *pej ~ peη ~ pev* 'fog', *ki'ej ~ ki'ēη ~ ki'ēv* 'nyírfa'.

- (2) *...umwickeln die Füßße so stark mit Lappen, daß sie Säulen gleichen und behelfen sich mit Bastschuhen (Kar)*. (48) '...olyan vastagon bebugyolálják a lábukat ronggyal, hogy egy oszlopra hasonlít, és háncscipővel (*kar*) segítenek magukon.' (Az orosz fordításban: *карь*, 51.)

E *карть* 'лапти' (Dam. 319);

EM *kar* 'лапоть / Bastschuch' (MdWb 629);

E *карь* 'лапоть' (ERV 238), 'virsu' (ESS 64), '(háncs)bocskor' (EMSz 143);

M *карь* 'лапоть' (MRV 233), 'virsu, kurpponen' (MSS 61), *kar* 'bocskor' (JJ 52).

- (3) *Die Hemden (Panar) sind wie die Tschuwaßischen und Tschereมิßischen*. (48) 'Az ingek (*panar*) olyanok, mint a csuvasoké és a cseremiszeké.' (Az orosz fordításban nem szerepel a mordvin szó, 51.)

E *панар* 'рубашка' (Dam. 249);

EM *panar* 'рубашка / Hemd' (MdWb 1521);

E *панар* 'рубашка' (ERV 454), 'paita' (ESS 114), 'ing' (EMSz 266);

M *панар* 'рубашка' (MRV 458), 'paita' (MSS 133), *panar* 'ing' (JJ 112).

- (4) *Vom Gurt hängt hinten eine kleine zierlich ausgenähete und mit Fransen und Quasten geschmückte kurze Schürze (Siurlack)*. (48) 'Az övről hátul függ egy tetszetősen kivarrott, rojtokkal és bojtocskákkal díszített rövid kötény (*siurlack*).' (Az orosz fordításban nem szerepel a mordvin szó, 51.)

²⁸ Ezek javarészt orosz jövevényszavak, vö. pl. *duxť* 'illatszer', *kalošat* 'kalucsni, sárcipő', *kañikulat* 'szünidő', *kiñemat* 'rüh', *nošilkat* 'hordágy', *šel'mukšt* 'szemüveg', *spicat* 'kötőtű', *stupñat* 'lábfej', *usat* 'bajusz'.

A szótárakban nincs adatolva. Feoktyisztov (1963: 26) összekapcsolja a *М сюрлодат* 'лохмотья, бахрома' és a *сюрлок* 'тазовая кость' szavakkal. Előbbi sem Raasonen, sem az MRV nem adatolja, utóbbira vö. *šurok* 'бедро, подвздошная кость / Hüfte, Hüftbein' (MdWb 2202), *сюрлок* 'бедро' (MRV 689). A szó Lepjohinnál is előfordul *сюрлакь* formában.

- (5) *Ihre Weidermütze (Panga) ist nicht so hoch und bloß ausgenähet.* (48) 'A nők főkötője nem olyan magas, és egyszerűen [díszek nélkül] van megvarrva.' (Az orosz fordításban nem szerepel a mordvin szó, 51.)

E *панго* 'женский головной убор' (ERV 454); 'mordvalaisnaisen päähine' (ESS 114); M *панга* 'праздничный головной убор замужней женщины' (MRV 459), 'naisen päähine' (MSS 133), *пангэне* 'női fejdísz' (JJ 113).²⁹

- (6) *Von der Mütze hangen Riemen (Pilks) die mit kleine silbernen Kopekens bedeckt sind, auf die Brust herab.* (48) 'A sapkáról kis ezüstkopejkákkal borított szíjak (*pilks*) függenek a mellkasra.' (Az orosz fordításban nem szerepel a mordvin szó, 51.)

E *пилекс* 'серга' (Dam. 257);

E *pilëks*, M *pilks*, *pil'aks* 'серьга / Ohring; auch Münze im Ohrschmuck' (MdWb 1663); E *пилекс* 'серёжка, серьга' (ERV 238), 'korvarengas, -koru' (ESS 121), 'fülbevaló' (EMSz 284);

M *пилькс* 'серьга, серёжка' (MRV 487), 'korvakoru' (MSS 140), *pilks* 'fülönfüggő' (JJ 122, 123).³⁰

- (7) *Vom Korallennuster (Zifks) hängt ein Schild (Sia) ganz mit Korallen und Klimperwerk bedeckt bis auf den Gurt.* (48) 'A gyöngysorról (*zifks*) egy kis pajzs (*sia*) lóg, ami korallgyöngyökkel és csengettyűkkel van borítva, és egészen az övig lecsüng.' (Az orosz fordításban nem szerepelnek a mordvin szavak, 51.)

E *šiveks*, M *šifks* 'нашейник; бисерное оплечье; бисерная сеть; бисерная ленточка / Halsband; Schulterschmuck aus Perlen; Perlennetz; Perlenband, Perlenschmuck' (MdWb 2164);

M *цифкс* 'нагрудное украшение из бисера' (MRV 826), 'kaulanaula, -ketju, -käätü' (MSS 198), *šifks* 'gyöngyös nyakék' (JJ 149).

сия 'серебро' (Dam. 257);

E *šija*, M *šije* 'серебро; нагрудный наряд / Silber; ein an der Spange hängender Brustschmuck, an dem es Spielmarken, Glasperlen, Kristallklümpchen und Ketten gibt' (MdWb 2149);

²⁹ A névadás alapja a hasonlóságon alapuló névátvitel lehet, a fejfedő neve a *pango* 'gomba' szóból származhat, vö. E *панго*, M *панга* 'гриб / Pilz, Schwamm' (MdWb 1531), E *панго* 'гриб' (ERV 454), 'sieni' (ESS 114), 'gomba' (EMSz 267); M *панга* 'гриб' (MRV 459), 'sieni' (MSS 133), *пангэ* 'gomba' (JJ 113).

³⁰ A mai szótárak a Georginál szereplő jelentést nem adatolják.

Е *сия* 'серебро' (ERV 589), 'hopea' (ESS 152), 'ezüst' (EMSz 334);
 М *сия* 'серебро' (MRV 635), 'hopea' (MSS 168), *sije* 'ezüst' (JJ 149).³¹

- (8) *Da hast du Wolf das Schaaf! (Wotet wergaß Utscha.)* (50) 'Itt van neked, farkas, egy bárányka!' (Az orosz fordításban nem szerepel a mordvin mondat, 53.)

Е *vot* 'вот' / da, siehe da, wohlan, nun' (MdWb 2674);
 М *вот* 'вот' (MRV 129), *vot* 'íme' (JJ) < or. *вом* 'íme';

ЕМ *тон* 'ты' (Dam. 325);
 ЕМ *тон* 'ты' / du' (MdWb 2314);
 Е *теть* 'neked' (EMSz 372); *toñet* ~ *teť* 'neked' (Keresztes 1990: 198);
 М *тейтъ* 'тебе' (MRV 712), *toñ-teť* 'teneked' (JJ 183), *toñdejt* ~ *tejt* 'neked' (Keresztes 1990: 198).

вяргес 'волк' (Dam. 58);
 Е *veřges*, *veřgiz*, М *vęrgas* 'волк' / Wolf' (MdWb 2625);
 Е *верьгиз* 'волк' (ERV 127), 'susi' (ESS 29), 'farkas' (EMSz 87);
 М *връгаз* 'волк' (MRV 131), 'susi' (MSS 39), *vęrgas* 'farkas' (JJ 203).

Е *уца*,³² М *уца* 'овца' / Schaf' (MdWb 2425);
 М *уча* 'овца' (MRV 793), 'lammas' (MSS 193), *utša* 'juh' (JJ 192).

- (9) *...ihre Stelle aber vertreten aller gute Männer, die Sie Atü nennen.* (50) '...de a helyüket mindenféle jó emberek foglalják el, akiket öregeknek / atyáknak neveznek.' (Az orosz fordításban: *ame*, 53.)

Е *aťa*, М *aťe*, *aťa* 'дед; старик' / Grossvater; Greis, Alter' (MdWb 85);
 Е *атя* 'старик, пожилой мужчина' (ERV 63), 'vanhus, ukko' (ESS 11), 'apó, öregember, atya' (EMSz 47);
 М *атя* 'старик; дед, дедушка' (MRV 48), 'vanhus, ukko; isoisä' (MSS 16), *aťe* 'ара; nagyара; öregember, apó' (JJ 30).

- (10) *Den allgemeinen Gott nennen die Ersaner Paas auch Pas und die Mokschaner Skei, welches auch die Benennung des Himmels ist.* (50) 'Az erzák általános istene *Paas* vagy *Pas*, a moksáké *Skei*, ugyanezzel a szóval nevezik meg az eget is.' (Az orosz fordításban: *паасъ, пасъ, скей*, 53.)

пас 'бог' (Dam. 44, 321), *паз* (Dam. 70, 96, 233, 321);
 Е *паз*, М *павас* 'бог' / Gott' (MdWb 1560);
 Е *паз* 'бог' (ERV 450), 'jumala' (ESS 113), 'isten' (EMSz 265);
 М *паваз* 'счастье; успех, радость, удача; участь, доля, судьба' (MRV 452), 'jumala; onni' (MSS 131), *павас* 'isten; szerencse' (JJ 116).

³¹ A mai szótárak a Georginál szereplő jelentést nem adatolják.

³² Paasonen az erza adatot csak a kadomi aldialektusból adatolta. Ez nyelvjárásszíget, moksás jegyekkel.

М *škej* 'родительница, роженица; бог; икона, образ; небо / Erzeugerin, Gebärin; Gott; Heiligenbild; Himmel' (MdWb 2235);
 М *шкai* 'бог, икона' (MRV 867), 'jumala; pyhäkuva, ikoni' (MSS 207), *škej* 'eltartó; felnevelő (isten vagy szülő); isten; szentkép' (JJ 169).

- (11) *Sie haben ein Mutter der Gotter und einen Sohn Gottes (Initschi Pas).* (51) 'Hisznek Isten anyjában és Isten fiában (*Initschi Pas*).' (Az orosz fordításban: *Иничу Пасъ*, 53.)

Az *Initschi Pas* (*inėči paz*) szó szerinti jelentése: 'nagy-nap isten'. Az *inė-či* 'nagy-nap > ünnepnap' mai 'húsvét' jelentése a keresztény kultúrkörben alakulhatott ki (a húsvét Istene Jézus Krisztus).

Е *inėči* 'пасха / Ostern' (MdWb 463);

Е *инечи* 'пасха' (ERV 212), 'pääsiäinen' (ESS 57), 'húsvét' (EMSz 127).

Е *ине* 'великий' (ERV 212); 'suuri, iso' (ESS 57), 'nagy, hatalmas' (EMSz 127).

чи 'день' (Dam. 80), 'солнце' (Dam. 270);

Е *či*, М *ši* 'солнце; день / Sonne; Tag' (MdWb 249);

Е *чи* 'Солнце; солнце; день' (ERV 747); 'aurinko, päivä' (ESS 191); 'nap (mint égitest és mint időegység)' (EMSz 427).

М *иш* 'солнце, свет, тепло; день' (MRV 863); 'päivä, aurinko' (MSS 205);
ši 'nap; -ság, -ség, állapot' (JJ 166);

Е *pas*, ld. a (10) szócikkben.

- (12) *Master Pas ist eine unterirdische, nicht sehr gütige Gottheit.* (51) 'Master Pas [Föld Isten] egy alvilági, nem túl jóságos istenség.' (Az orosz fordításban: *Мастеръ Пасъ*, 53.)

мастор 'империя' (Dam. 112);

Е *mastor*, М *mastôr* 'земля; почва; свет; страна, государство / Erde; Boden; Welt; Land, Reich' (MdWb 1186);

Е *мастор* 'земля, мир, свет, вселенная; страна, государство; земля, почва; родина; сторона, край' (ERV 366), 'maa, maailma' (ESS 91), 'föld; ország; állam; haza; világ' (EMSz 220);

М *мастор* 'страна, государство; суша, земля; пол' (MRV 366), 'maa' (MSS 107), *mastôr* 'föld' (JJ 92).

Е *pas*, ld. a (10) szócikkben.

- (13) *Ein Feldfest, welches die Ersaner Waln Oskis und Mokschaner Wel Oskis nennen...* (51) 'Egy mezei ünnep, amelyet az erzák *Waln Oskis*-nak [falusi áldozatünnepnek], a moksák *Wel Oskis*-nak [falu áldozatünnepnek] neveznek.' (Az orosz fordításban: *Валнь Осксъ, Вель Осксъ*, 54.)

wala 'Dorf', *wéla* 'деревня' (Müller 112), *wälä* 'Dorf' (Fischer 112);
 E *vele*, M *veļē* 'деревня, село / Dorf' (MdWb 2613);
 E *wele* 'село, селение, деревня' (ERV 120), 'kylä' (ESS 27), 'falu' (EMSz 82);
 M *wele* 'село, селение' (MRV 106); 'kylä' (MSS 32), *veļē* 'falu' (JJ 199).
 Genetivusi alakja: E *veļēn*, M *veļēn*.

E *ozks*, *ozks*, M *ozks* 'жертва, праздник жертваприношения; моление / Opfer, Opferfest; Gebet' (MdWb 1484);
 E *ozks* 'моление' (ERV 433), 'rukous; uhri' (ESS 108), *ozks* (*оскс*) 'ima, imádság, fohász, áldozat' (EMSz 258);
 M *ozks* 'моление во время господства языческой религии' (MRV 436), 'rukous, rukousjuhla' (MSS 128), *ozks* 'ima' (JJ 109).

- (14) *Sie opfern dem Pas Atschuskoi eine rothe und dem Master Pas eine schwarze Kuh.*
 (51) 'Pas Atschuskoi-nak [Nagy Istennek] egy barna, Master Pas-nak [Föld Istennek] egy fekete tehenet áldoznak.' (Az orosz fordításban: *Пасъ Ачускаю*, 54.)³³

Az *atschuskoi* alak az *oçu škai* 'nagy isten' torzult változata. Erza megfelelőjét (*iñeči paz*) ld. a (11) szócikkben.

M *oçu* 'большой; старший, глава, хозяин, хозяйка дома / gross; Ältester, Oberhaupt, Wirt, Wirtin des Hauses' (MdWb 1416);

M *oçu* 'большой, крупный; главный, центральный; старший; важный; сильный' (MRV 451); 'iso, suuri' (MSS 130), *otšu* 'nagy' (JJ 109).

E *pas*, ld. a (10) szócikkben.

Master Pas, ld. a (12) szócikkben.

- (15) *Der Sonne, die sie Tschī Pas nennen...* (46) 'A Nap, amit Tschī Pas-nak [Nap Istennek] neveznek.' (Az orosz fordításban: *Чи Пасомъ*, 54.)

E *tschi*, ld. a (11) szócikkben.

E *pas*, ld. a (126) szócikkben.

- (16) *Im Herbst erhält der Jurtschasche Pas wegen eines guten Winters ein Hausopfer.*
 (51) 'Ősszel házi áldozatot mutatnak be a Jurtschasche Pas-nak, és kedvező telet kérnek tőle.' (Az orosz fordításban: *Юрчащю Пасу*, 54.)³⁴

Feoktyisztoz (1976: 51) az orosz lejegyzés alapján *jurta-ši-pas*-nak vagy *jurta-ši-pas* olvassa a mordvin adatot. Ebben az esetben az elvont névszóképzővé grammati-

³³ Az orosz fordításban dativusi alak szerepel: *Пасъ Ачускаю приносятъ они въ жертву...*

³⁴ Az orosz fordításban dativusi alak szerepel: *приносятъ Юрчащю Пасу домашнюю жертву...*

kalizálódott *šī*³⁵ szerepelne az összetételben, melynek így a jelentése 'a lakóhely is-tene' lenne. Ez viszont nem magyarázza meg az eredeti lejegyzés *Jurtschasche* alakjának első *š* (*sch*) betűjét (hacsak nem a moksa zöngétlen R hangot próbálta így jelölni Georgi).

- (17) E *jurit*, M *juritā* 'местожительство, дом и двор, усадьба / Wohnplatz, Haus und Hof samt allen dazu gehörigen Gebäuden, Gehöft' (MdWb 547);

E *юрт* 'местожительство (родовое имение, полученное в наследство)' (ERV 794), 'lakóhely, lakhely, hajlék' (EMSz 461), *юрта* 'juritta, paimentolaistelta' (ESS 203);

M *юрхта* 'место для дома; двор' (MRV 914), 'talo, tila; tilus' (MSS 219), *jur't* 'sátor, tanya' (JJ 47).

E *pas*, ld. a (10) szócikkben.

- (18) *Wenn es donnert sagen sie: Erbarme dich Gott Purgini! (Paschangi Purgini Pas!)* (51) 'Amikor mennydörög, azt mondják: irgalmazz, Purgini Isten.' (Az orosz fordításban: *Пургини*, 54.)

purginā 'Donner', *пургине* 'громъ' (Müller 135), *purginā* 'Donner' (Fischer 135);

E *pur'ginē*, *pur'gini*, M *pur'gāñā* 'гром / Donner' (MdWb 1853);

E *пурьгине* 'гром' (ERV 529), 'ukkonen' (ESS 135), 'mennydörgés' (EMSz 309).

Feoktyisztoz (1976: 51) szerint a *paschangi* alak két elemből áll: *pas* 'isten' + *čan'a-* 'megáld'. Véleményem szerint itt inkább az ugyanabba a szócsaládba tartozó E *čangod'e-*, M *šangō-*, *čangōd'a-* 'помогать / helfen' (MdWb 208) ige jöhet szóba.³⁶ Így a szókapcsolat jelentése: 'Isten segít, Mennydörgés Isten'.

E *pas*, ld. a (10) szócikkben.

- (19) *Männliche Namen sind Trena, Kasai, Betkub, Tschidas und weibliche Lopai, Racksa, Schindu, Lumsur u.s.f.* (49) 'Férfinevek: *Trena* ..., női nevek: *Lopai* ...' (Az orosz fordításban: *Трена, Казай, Беткубъ, Чидасъ; Лопай, Ракса, Шинду, Лумзурь*, 52.)

Az orosz térhódítással az eredeti mordvin nevek kezdtek fokozatosan háttérbe szorulni. Habár ez a folyamat már korán, a 16. században, Kazany bevétele után megkezdődött, a pogány nevek még sokáig éltek. Ezek – az eredetileg etimológiailag átlátható nevek – változatos szemantikai csoportokat képviselnek. Kifejezhetik például a viselőjük testi, lelki tulajdonságait (*iñe* 'nagy' > *Iñevat*; *mazij* 'szép' > *Mazaj*; *kir'd'i* 'türelmes' > *Kir'daš*), lehet testrésznév (*pil'ge* 'láb' > *Pil'gej*, *sudo* 'orr' > *Sudos*), állatnév (*numolo* 'nyúl' > *Numolov*; *ovto* 'medve' > *Ovtođej*), növénynév

³⁵ Az E *či*, M *ši* 'nap' jelentésű szó képzővé agglutinálódására néhány példa: *oja-či* 'barátság', *ola-či* 'szabadság', *paro-či* 'jószág', *šupav-či* 'gazdagság'.

³⁶ Vö. *pas čangod'eze* 'бор в помощ; help Gott; isten segítsen (optativus)' (MdWb 208).

(*ki'lej* 'nyír' > *Ki'lejka*; *tumo* 'tölgy' > *Tumod'ejka*), utalhat a születés helyére (*kudo* 'ház' > *Kudut*, *nar* 'rét' > *Naraj*), idejére (*nuje-* 'arat' > *Nujat*), sorrendjére (*kavto* 'kettő' > *Kaftaj*, *kolmo* 'három' > *Kolomas*), tükröződhet benne a szülő viszonya a gyerekekhez (*inže* 'vendég' > *Inževat*, *t'ra-* 'felnevel' > *Tremas*; *večke-* 'szeret' > *Večkomas*). A gyerek sokszor annak a tárgynak a nevét kapta, amelyet az anya szülés után először megpillantott, pl. *keče* 'merítőkánál' > *Kečaj*, *očko* 'vályú; teknő' > *Očkaj*; *pulaj* 'hátsó kötény' > *Pulajka* (részletesebben ld. Maticsák 2013, további irodalommal).

A Georgi által adatolt nevek egy része szemantikailag átlátható, de vannak olyanok is, amelyek eredete homályban marad előttünk.

Trena. Két származtatás jöhet szóba: a) E *t'rań*, M *t'rań* 'вскормленный, приёмный / ernährt, Pflege-' < *t'ra-* 'кормить, воспитывать / ernähren, erziehen' (MdWb 2415), 'kasvattaa; elättää, ylläpitää' (ESS 174), 'содержать, кормить' (ERV 679), '(fel)nevel, táplál, eltart' (EMSz 385), ld. még az (58) szócikket; b) M *t'rań* 'дрянь / Kehricht, Schmutz', vö. *t'rań-atä* 'проказник / Lumpenkerl' (MdWb 2340).

Kasai < *koza* + *j* vocativus, vö. E *koza*, M *kaza* 'коза, козёл / Ziege, Ziegenbock' (MdWb 887), *казя* 'коза' (ERV 224), *каза* 'коза' (MRV 216).

Betkub. Paasonen adatol egy *bet'o* férfinévét (MdWb 128).

Tschidas. Talán a *či* 'nap' szó rejlik benne. Ld. a (11) szócikket.

Lopai < *lopa* + *j* vocativus, vö. EM *lopa* 'лист; Blatt; levél', ld. a (25) szócikket.

Racksa, vö. EM *rakša* 'конь; кляча / Ross; Gaul' (MdWb 1878); E *rakua* 'конь, лошадь' (ERV 536), 'karja, eläin' (ESS 137), 'állat, jószág, barom; ló' (EMSz 311); M *rakua* 'конь, лошадь' (MRV 567), 'hevonen, eläin' (MSS 157), 'kis ló' (JJ 137).

Schindu. Paasonen adatol egy E *čind'a*, M *šend'ä* férfinévét (MdWb 265). Elképzelhető, hogy ezek alapszava az EM *činas* 'русый / blond, dunkelblond' (MdWb 265).

Lumsur, vö. E *lomzor*, *lomzor*, *lomzur* 'ягода черёмухи / Faulbeere, Traubenkirsche' (MdWb 1149); E *лэмзёр* 'черёмуха (ягода)' (ERV 340), 'tuomenmarja' (ESS 85), 'zelnicemeggy' (EMSz 204); M *лаймарькс* 'черёмуха' (MRV 321), 'tuomi' (MSS 94), *lajmar'* 'fagyal', *lajmāks* 'zelnicemeggy' (JJ 81).

Georgi helyesírása

Georgi szintén a német ortográfia szerint jegyezte le a szavakat:

- a **v** hang lejegyzésére a **w** betű szolgál: *wel* (mai alak: *vel'e*), *wergaß* (*vergas*);
- az **š** hang lejegyzésére az **sch** betűkombináció szolgál: *Schindu* (*šindu*);
- a **č** hang lejegyzésére a **tsch** betűkombináció szolgál: *initschi* (*inėči*), *tschi* (*či*), *utscha* (*uča*);
- a **c** hang lejegyzésére a **z** betű szolgál: *zifks* (*čifks*);
- az **aj** hangkapcsolat lejegyzésére az **ei** betűkombináció szolgál: *skei* (*škaj*).

A **k** hangot Georgi kétféleképpen jelöli: vagy **k** betűvel (*atschuskoi, kar, osks, pilks, skei, zifks, Kasai*) vagy pedig **ck** betűkapcsolattal (*poick, siurlack, Racksa*).

A *škaj* szóeleji mássalhangzójának átírása *s-* (*skei, skoi*). Pontatlan a *é* lejegyzése az *atschuskoi* szóban (*oču škaj*). Magánhangzókettyőzést használ a *paas* szóban (mai alakja *pas*). Elképzelhető, hogy a *master* szóban Georgi a *moksa mastər* redukáltját akarta az **e** betűvel jelölni.

A palatalizációt Georgi sem jelöli: *atä* (mai alak: *aťe*), *initschi* (*iňeči*), *kar* (*kař*), *pilks* (*piľks*), *purgini* (*puřgine*), *siä* (*šija*), *tet* (*tet'*), *wel* (*vel'e*), *wergaß* (*vergiz*), *zifks* (*čikfks*). Az egyetlen kivétel a tisztázatlan eredetű *siurlack* (*šurlak*).

Nyelvjárási megjegyzések: erza vagy moksa?

A Georgi által lejegyzett szavaknak csak kis hányada nem árul el semmilyen információt a nyelvjárási hovatartozásáról. A mindkét fő nyelvváltozatban ugyanolyan alakú szavak: *kař* 'bocskor', *panar* 'ing', *osks* 'ima'.

Azoknak a szavaknak a nyelvjárási hovatartozását lehet a legbiztosabban megállapítani, amelyeknek a másik dialektusból nincsenek megfelelőik. Georgi adatai közül ilyen:

<i>purgini</i>	vö. E <i>puřgine</i>	– moksa megfelelője: <i>atam</i>
<i>initschi</i>	vö. E <i>iňeči</i>	– moksa megfelelője: <i>oču ši</i> (JJ 166)
<i>skei</i>	vö. M <i>škaj</i>	– erza megfelelője: <i>pas</i>
<i>atschuskoi</i>	vö. M <i>oču škaj</i>	– erza megfelelője: <i>iňe pas</i>

A szövegben előfordulnak olyan szavak, amelyeket többé-kevésbé biztos hangtani kritériumok alapján lehet egy-egy nyelvjáráshoz kötni:

<i>zifks</i>	vö. M <i>čifks</i>	– E <i>šiveks</i>
<i>pilks</i>	vö. M <i>piľks</i>	– E <i>piľeks</i>
<i>atä</i>	vö. M <i>aťe, aťä</i>	– E <i>aťa</i>
<i>siä</i>	vö. M <i>šija, šije</i>	– E <i>šija</i>
<i>tschi pas</i>	vö. E <i>či pas</i>	– M <i>ši pavaz</i>

Néha maga Georgi ad nyelvjárási információkat: *ein Feldfest, welches die Ersaner Waln Osk und Mokschaner Wel Osk nennen* 'mezei ünnep, amelyet az erzák *Waln Osk*-nak, a moksák *Wel Osk*-nak neveznek', ill. *den allgemeinen Gott nennen die Ersaner Paas auch Pas und die Mokschaner Skei, welches auch die Benennung des Himmels ist* 'az erzák általános istene *Paas* vagy *Pas*, a moksáké *Skei*.

A *Wotet wergaß utscha* 'Itt van neked, farkas, egy báránka!' szövegben az *uča* egyértelműen moksa szó. Paasonen ugyan adatozza az erza kadomi alnyelvjárásából (ez moksa nyelvterületbe ékelődő, kevert dialektus), de a mai szótárak már nem, vö. E *reve* 'juh' (ERV 541, EMSz 313).

Nem egyértelmű a *pas* nyelvjárási besorolása. A *pas* erza alak, moksa megfelelője *pavas* (és az ugyancsak 'isten' jelentésű *škaj*). Az *Initschi Pas* és a *Tschi Pas* erza alak. A *Master pas* első eleme hangtanilag inkább moksás (E *mastor*, M *mastor*). A *Pas Atschuskoj* második eleme egyértelműen moksa.

A személynevek közül erza a *Lumsur*, vö. E *lomzor* 'zelnicemeggy' (moksa alakja *лаймарькс*, MRV 321), inkább moksa a *Kasai* (< M *kaza* 'kecske', vö. E *koza*, *šeja* 'ua.') és a *Trena* (M *trän*). Nem árul el nyelvjárási információkat a *Lopai* és a *Racksa*.

Georgi gyűjtésében tehát egyaránt előfordulnak erza és moksa elemek is. Georgi Asztrahanytól a Volga mentén felfelé haladva hosszabban elidőzött Kazanyban és Nyizsnyij Novgorodban, ahol mindkét dialektus képviselőivel találkozhatott, illetve útja során erza, moksa és vegyes lakosságú falvakat is felkereshetett. Mindezen nyelvjárási tarkaság tükröződik az általa gyűjtött anyagban is.

Irodalom

- Dam. = Damaszkín 1785: Словарь языков разных народов в Нижегородской епархии обитающих, именно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис. = FeoktyisztoV 1971.
- EMSz = Mészáros Edit – Sirmankina, Raisza: Erza-mordvin–magyar szótár. Lexica Savariensia 6. Savaria University Press, Szombathely, 2003.
- ERV = Серебrenников, Б. А. – Бузакова, Р. Н. – Мосин, М. В.: Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1993.
- ESS = Niemi, Jaana – Mosin, Mihail 1995: Ersäläis–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 48. Turku.
- FeoktyisztoV, A. P. 1963: А. П. Феоктистов, Мордовские языки и диалекты в историко-этнографической литературе XVII–XVIII. вв. In: Коляденков, М. Н. (отв. ред.), Очерки мордовских диалектов II. Мордовское книжное издательство, Саранск. 3–36.
- FeoktyisztoV, A. P. 1971: А. П. Феоктистов, Русско–мордовский словарь. Из истории отечественной лексикографии. Наука, Москва.
- FeoktyisztoV, A. P. 1976: А. П. Феоктистов, Очерки по истории формирования мордовских письменно-литературных языков. Наука, Москва.

- Gnucseva, V. F. 1940: В. Ф. Гнучева, Материалы для истории экспедиций Академии наук в XVIII и XIX веках. Хронологические обзоры и описание архивных материалов. Труды Архива АН СССР. Вып. 4. Издательство АН СССР, Москва – Ленинград. <http://ranar.spb.ru/rus/books1/id/55/>
- Gnucseva, V. F. 1946: В. Ф. Гнучева, Географический департамент Академии Наук XVIII в. Труды Архива АН СССР. Вып. 6. Издательство АН СССР, Москва – Ленинград. 9–102. <http://ranar.spb.ru/rus/books1/id/53/>
- Golovnyov, A. V. – Kisszer, T. Sz. 2015: А. В. Головнёв – Т. С. Киссер, Этнопортрет империи в трудах П. С. Палласа И. Г. Георги. Уральский исторический вестник 48/3: 59–69. [http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV_3\(48\)_2015_Golovnev_Kisser.pdf](http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV_3(48)_2015_Golovnev_Kisser.pdf)
- Gulya, János 1965: Some 18th Century Antecedents of the 19th Century Linguistics. Acta Linguistica Hungarica 15: 163–170.
- JJ = Juhász Jenő: Moxsa-mordvin szójegyzék. Gyűjtötte és kiadásra előkészítette: Juhász Jenő. Sajtó alá rendezte: Erdélyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.
- Katona Erzsébet – Klima László – Maticsák Sándor 2018: Emberek és népek a Volgavidéken. Gerhard Friedrich Müller a cseremiszekekről, csuvasokról és votjákokról (1733). Studia Folkloristica et Ethnographica 71. Debrecen.
- Keresztes László 1990: Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kisszer, T. Sz. 2016: Т. С. Киссер, Путешествие И. П. Фалька и И. Г. Георги по Российской империи (по материалам дневников). Уральский исторический вестник 51/2: 53–60. [http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV2_\(51\)_2016_Kisser.pdf](http://uralhist.uran.ru/pdf/UIV2_(51)_2016_Kisser.pdf)
- Kozlov, Sz. A. 2001: С. А. Козлов, Россия, открывшаяся миру: академические экспедиции 1768–1774 гг. Санкт-Петербургский университет, Санкт-Петербург. <http://old.journal.spbu.ru/2001/29/23.html>
- Lukina, T. A. 1965: Т. А. Лукина, Иван Иванович Лепёхин. Наука, Москва – Ленинград. <https://www.twirpx.com/file/1400474/>
- Maticsák Sándor 2012: A mordvin írásbeliség kezdetei (XVII–XVIII. század). Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Maticsák Sándor 2013: A mordvin személynévrendszer újabkori történetéhez. Magyar Nyelvjárások 51: 141–150.
- Maticsák Sándor 2016: Gerhard Friedrich Müller és Johann Eberhard Fischer 18. századi szójegyzékeinek mordvin anyaga. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Maticsák Sándor 2017: The Beginnings of Mordvin Literacy. Buske Verlag, Hamburg.
- MdWb = Heikki Paasonen, Mordwinisches Wörterbuch I–VI. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1990–1998.
- MRV = Серебrenников, Б. А. – Феоктистов, А. П. – Поляков, О. Е.: Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1998.
- MSS = Herrala, Eeva – Feoktistov, Aleksandr 1998: Mokšalais–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 58. Turku.
- Noszkova, O. L. 2007: О. Л. Носкова, Иоганн Петер Фальк – последователь Карла Линнея в России. Известия Самарского научного центра РАН. 9/4: 1103–1106. http://www.ssc.smr.ru/media/journals/izvestia/2007/2007_4_1103_1106.pdf

- Safranovszkaja, T. K. 1973: Т. К. Шафрановская, Конец сибирской экспедиции И. П. Фалька. Страны и народы Востока XV. 255–262. http://www.orientalstudies.ru/rus/images/pdf/journals/SNV_15_1973_22_shafranovskaya.pdf
- Shirokova, Vera – Sobisevich, Alexey 2015: Illustrations from Academic Expeditions in Russia. <https://www.ikfoundation.org/ilinnaeus/istories/verashirokova.php>
- Sirokova, V. A. – Alekszandrovskaja, O. A. 2019: В. А. Широкова – О. А. Александровская, Ученики Карла Линнея в России: И.-П. Фальк и И.-Г. Георги. In: В. А. Брылёв (гл. ред.), История и современное состояние географических исследований Нижнего Поволжья. Издательство Фортресс, Волгоград. 269–281. <http://ihst.ru/wp-content/uploads/2019/10/Geog-issl-Nizh-Pov-2019.pdf>
- Szokolov, V. Je. – Parnyesz, Ja. A. 1987: В. Е. Соколов – Я. А. Парнес, Пётр Симон Паллас – основатель отечественной зоологии (к 175-летию издания *Zoographia Rosso-Asiatica*). Вопросы истории естествознания и техники 1987/2: 118–127.
- Trutnyev, I. A. 1992: И. А. Трутнев, Первопроходец. К 190-летию со дня смерти И. И. Лепёхина. Вестник РАН. 74–86. http://www.ras.ru/publishing/raserald/raserald_articleinfo.aspx?articleid=80d7c42e-daa3-43e5-b759-1055dd5f9f41
- Winkler, Eberhard 1997: Zum Göttinger Vocabularium Sibiricum. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 87: 281–308.
- Winkler, Eberhard 2014: О роли Иоганна Эберхарда Фишера в работе по сбору языкового материала в Волго–Камской ареале (XVIII в.). *Linguistica Uralica* 50: 44–52.
- http://arran.ru/data/collections/col4_.pdf
- <http://library.altspu.ru/althistory/biobibliographies/RU%5CASPA%5CALTPERSON%5C6>
- http://www.kunstkamera.ru/exhibitions/exhibition_on_museum/arhiv_vystavok/georgy/
- http://www.oroszvilag.hu/?t1=finnugor_hirek&hid=6087
- <http://www.ras.ru/lomoexpedition/060d275a-10d1-4464-bf80-8492c5534485.aspx>
- https://ru.wikipedia.org/wiki/Георги,_Иоганн_Готлиб
- https://ru.wikipedia.org/wiki/Академические_экспедиции

*

Glossary from the Orenburg expeditions: Johann Gottlieb Georgi's collection of Mordvin expressions (1776)

In the summer of 1769, an important astronomical event happened: the transit of Venus across the Sun. This made possible for astronomers to calculate the distance between the Sun and the Earth. For the exact calculation it was necessary to observe the transit of Venus from various parts of the world. Therefore, 77 expeditions had been organised all over the world.

On the initiative of the Imperial Academy of St. Petersburg, with considerable support from Catherine II, eight teams set off within Russia. Measurements were carried out on the Kola Peninsula, in two settlements

near Murmansk, in Orsk, Orenburg, Guryev and Yakutsk. Besides the astronomical expeditions, the academy also started another great scale project aiming at the study of not the celestial but the earthly phenomena. The goal was to explore the geography, flora and fauna of Russia. This undertaking was officially named as the Great Northern Expedition, but it was commonly known as the Orenburg Expedition. This latter expression is not very exact, because the expedition had five divisions, three of which were named as the Orenburg Expedition while two were named as the Astrakhan Expedition. The inaccuracy also lies in the fact that the explorers reached much further: to Siberia and Lake Baikal in the East, to the White Sea in the North and to the Caucasus in the South-West.

The leaders of the divisions were chiefly foreign scientists: the German Peter Simon Pallas, Samuel Gottlieb Gmelin and Johann Anton GÜldenstedt, the Swedish Peter Falk and the Russian Ivan Ivanovich Lepyokhin. The scientists collected a large amount of material between 1768 and 1774. They explored the flora and fauna of a large part of Russia, discovering and taxonomically classifying a lot of new species. They also made geographical, geological and meteorological observations and obtained a large amount of information about the residents, customs, lifestyle and culture of these far-off lands, including some linguistic material as well.

Three of the divisions (Pallas's, Lepyokhin's and Falk's) moved across the Middle Volga Region, where they collected Finno-Ugric (among others Mordvin) linguistic and ethnographic material. The German origin Johann Gottlieb Georgi worked in both Pallas's and Falk's team and wrote the first detailed description about the various peoples living in Russia (*Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidung und übrigen Merkwürdigkeiten*). The first section of his work contains some information and linguistic material of the Mordvins as well. This paper is a study of Georgi's Mordvin glossary. His text contains 23 Mordvin common nouns and eight proper nouns. The common nouns are related to clothing and religious beliefs, while the proper nouns are Mordvin names from the pagan times that are difficult to identify.

Keywords: transit of Venus (1769), Orenburg Expedition, Pallas, Lepyokhin, Falk, Johann Gottlieb Georgi, Mordvin

SÁNDOR MATICSÁK